

HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİ

Açar sözlər: *hüquqi məsuliyyət, cinayət məsuliyyəti, hüquqi şəxslər, hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti*

Key words: *legal liability, criminal liability, legal entities, criminal liability of legal entities*

Ключевые слова: *юридическая ответственность, уголовная ответственность, юридические лица, уголовная ответственность юридических лиц*

Hüquqi məsuliyyət bütün dünya ölkələrinin yurisprudensiyasında dövlətin hüquq sisteminin üzvü tərkib hissəsi qismində çıxış edir. Hüquqi məsuliyyət ictimai həyatda son dərəcə mühüm olan əlahiddə bir funksiyanı yerinə yetirir. O, ilk növbədə hüquqazidd (qeyri-əxlaqi) əməlləri zərərsizləşdirir, onları cəmiyyət üçün təhlükəli və təqsirli hesab etməklə rədd edir, eləcə də cəmiyyət həyatının hüquq sahələrində insanların hüquqauyğun (əxlaqi) hərəkət və davranışlarını stimullaşdıran və islahedici vasitə qismində çıxış edir.

Ümumi şərtləri adətən, fiziki (daha konkret desək, ictimai təhlükəli əməl törətmiş) şəxslərə tətbiq edilən, hüquqi məsuliyyətin tərkib hissəsi və əsas növlərindən biri olan cinayət məsuliyyəti fərdin qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmasını, onun psixi cəhətdən sağlam olmasını tələb edir. Azərbaycan Respublikası Cinayət məəcəlləsinin (AR CM) 19-cu maddəsinə uyğun olaraq bu Məcəllə ilə müəyyən olunmuş yaş həddinə çatmış və cinayət törətmiş anlaqlı cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

Əgər cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə hüquqi şəxslər nöqtəyi-nəzərindən baxılsa, o halda hüquqi şəxs qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada (AR MM-nin 48.1-ci maddəsi) dövlət qeydiyyatında və fəaliyyət qabiliyyətinə (AR-nin 44.1 maddəsi) malik olmalıdır.

Deməli, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 43.1-ci maddəsinə uyğun olaraq hüquqi şəxs qanunla müəyyənləşdirilən qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş, xüsusi yaradılmış elə bir qurumdur ki, mülkiyyətində ayrıca əmlakı vardır, öz öhdəlikləri üçün bu əmlaka cavabdehdir, öz adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək, vəzifələr daşımaq, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh olmaq hüququna malikdir. Hüquqi şəxsin müstəqil balansı olmalıdır.

Mülki qanunvericiliyin xatırladılan normasından belə məntiqi nəticə çıxır ki, məhkəmədə cavabdeh qismində (mülki mühakimə icraatında) çıxış etmək hüququna malik olan hüquqi şəxs cinayət mühakimə icraatında da yol verdiyi təqsirli əmələ görə məsuliyyət daşımağa və müvafiq surətdə cəzalandırılmağa borcludur. Lakin Azərbaycan Respublikasının istintaq və məhkəmə təcrübəsində hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, demək olar ki, praktikadan keçirilməmişdir. Bu prosedur Azərbaycanın keçmiş SSRİ-nin tərkibində olduğu dövr ərzində də hökm sürmüşdür. Ümumiyyətlə, ingilis-sakson (ingilis-amerikan), müsəlman və ənənəvi (qarışıq) hüquq ailələrindən fərqli olaraq, roman-german hüquq ailəsinə daxil olan ölkələrin hüquq və qanunvericilik sistemində buna çox az təsadüf olunur. Bu sahədə elmi diskussiyalara ötən əsrin 90-cı illərindən Rusiya Federasiyasında (RF) rəvac verilmişdir. Təbii olaraq RF hüquqşünasları praktikanı yuxarıda adları çəkilən hüquq sistemlərinin və eləcə də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) təcrübəsindən əxz etmişdir.

Azərbaycanın tədqiqatçı- hüquqşünası F.Y.Şəməndərov yazır: «Hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti barəsində məsələ illərdən başlayaraq elmi müzakirə obyektinə olmuşdur. 1993-1994-cü illərdə hazırlanan RF-in yeni CM-nin layihəsində hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti barəsində göstəriş vardır. Xüsusən, CM-nin 1994-cü il layihəsinin 106-cı maddəsində hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti müəyyən edilirdi (1, s.611). Lakin RF-in 1996-cı il CM-si qəbul edilərkən onun mətnindən müvafiq maddələr çıxarıldı. Bununla belə, hüquqi şəxslərin cəzalandırılması ideyası ilə bağlı «güzəştli» inzibati məsuliyyət müəyyən edirdi. RF-in 2001-ci ildə qəbul edilən «İnzibati hüquq pozumları haqqında» məəcəlləsində müvafiq maddələr məəcəllənin ümumi hissəsində öz əksini tapmış oldu» (1, s.611).

Müasir hüquqşünas (xüsusən də roman-german hüquq sisteminə daxil olan ölkələrin qanunvericiliyi) hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üsullarını bu gün də fəallıqla axtarmaqdadır. Bunun da səbəblərindən biri presedent hüququna inteqrasiya meylinin sürətlə artmasıdır. Ancaq o da məlumdur ki, belə inteqrasiyanın istənilən səviyyədə baş tutması o qədər də asan deyildir. Presedent hüququndan əsasən ümumi hüquq (ingilis-sakson) ailəsinə daxil olan ölkələrin qanunvericiliyində istifadə olunur. Belə ölkələr isə yazılmamış qanunlar əsasında fəaliyyət göstərirlər. Roman-german hüquq ailəsinə daxil olan dövlətlərin hüquq və

qanunvericilik sistemi yazılı hüquq əsasında işləyir. Bu isə həmin ölkələrin, xüsusilə də cinayət qanunvericiliyində köklü dəyişikliklərin edilməsini zəruri edir. Əks təqdirdə integrasiya, yaxud mənimsənilmə haqqında söhbət gedə bilməz.

Hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsilə əlaqədar bir sıra hüquqi tədbirlər Azərbaycanda da gerçəkləşdirilmişdir. Belə ki, AR CM-nə 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunda «hüquqi şəxslər barəsində tətbiq olunan cinayət-hüquqi tədbirlər» sərlövhəli 15-2 fəsil əlavə edilmişdir. Əslində bu, qüvvədə olan qanunvericinin hüquqi şəxslərin cinayət hüquq münasibətlərinin iştirakçısı, eləcə də cinayət məsuliyyətinin subyekti ola bilməsi və ya bilməməsi probleminə öz mövqeyinə əks etdirməsidir.

Hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq olunmasının əsasları və şərtləri AR CM-nin 99-4-cü maddəsində nəzərdə tutulur. Həmin maddəyə uyğun olaraq;

99-4.1. hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər həmin hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün aşağıdakı fiziki şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə tətbiq edilir:

99-4.1. hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər həmin hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün aşağıdakı fiziki şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə tətbiq edilir:

99-4.1.1. hüquqi şəxsi təmsil etmək hüququna malik olan vəzifəli şəxs;

99-4.1.2. hüquqi şəxsin adından qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxs;

99-4.1.3. hüquqi şəxsin fəaliyyətinə nəzarət etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxs;

99-4.1.4. bu məcəllənin 99-4.1.1 – 99-4.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş vəzifəli şəxslər tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməməsi nəticəsində hüquqi şəxsin işçisi.

Qanun normasının məzmunundan göründüyü kimi, hüquqi şəxslər cinayətin bilavasitə subyekti qismində çıxış etmirlər və edə də bilməzlər. Çünki konkret cinayətkar əməl hüquqi şəxs deyil, yalnız fiziki şəxs tərəfindən törədilə bilər. Belə halda hüquqi şəxslər özünün səlahiyyətli vəzifəli şəxsləri vasitəsilə ancaq cinayət məsuliyyətinin subyekti ola bilərlər. Belə ki, hüquqi şəxsin öz fəaliyyətində yol verdiyi qanun pozuntusuna görə onu təmsil edən konkret vəzifəli şəxs məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

Belə bir cəhəti göstərmək lazımdır ki, müasir dünyada cinayət məsuliyyətinə dair konsepsiyalarda bir-birinə yaxınlaşma müşahidə olunur. Cinayət məsuliyyəti haqqında normalara münasibətdə bu gün (nasizmin aradan qaldırılmasından sonra) özünəməxsus vahid təkamül konsepsiyasına malikdir. Bu müasir hüquq sistemlərində müşahidə edilməkdədir. Bununla əlaqədar olaraq Raymon Leje yazır: «Bu, xüsusən də fiziki şəxslərin cinayət hüquq pozuntularına bərabər tutulan əməllərinə görə məsuliyyətini müəyyənləşdirən prinsiplərə münasibətdə ədalətlidir. Hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti barəsində isə formalaşmaqla olan müasir hüquq hələ başa çatmamışdır və belə formalaşma ayrı-ayrı Avropa ölkələrində tamamilə müxtəlif cür gerçəkləşdirilir» (3, s.417).

Deməli, hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə dair vahid konsepsiya özünün formalaşma mərhələsini yaşayır və problemin həlli istiqamətində çətinlik ondan ibarətdir ki, həmin formalaşmanın istiqamətləri müxtəlif ölkələrdə özünəməxsus orijinal xarakterə malikdir. Bu da, şübhəsiz ki, hüquq sistemlərinin müxtəlifliyi (hətta eyni olan hüquq ailələrində) ilə bağlıdır. Bu cəhətdən Azərbaycanın da cinayət qanunvericiliyi istisnalıq təşkil etmir.

Hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı dövlətlərinin qanunvericiliyində əsas iki model mövcuddur. Birinci model fiziki şəxslərlə bərabər şəkildə hüquqi şəxslərin də cinayətin müstəqil subyekti olmasını nəzərdə tutur (ABŞ, Kanada, Böyük Britaniya, Avstraliya, Belçika və s.) İkinci model fiziki şəxsləri cinayətin yeganə subyekti kimi tanıyır və yalnız şəxslərin hüquqi şəxsin xeyrinə və ya maraqlarının qorunması məqsədilə cinayət törətdikləri halda hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətini müəyyən edir (Türkiyə, Avstriya, İspaniya və s.). Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu da ikinci modelə uyğun olaraq hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətini təsbit etmişdir. Bu modelin üstünlüyü ondadır ki, qüvvədə olan cinayət qanununun cinayətin subyekti ilə bağlı müddəalarına, cəza, cəza təyin etməyə dair normalarına və digər sistem daxili elementlərinə hər hansı dəyişikliyin edilməsini tələb etmir: cinayətin subyekti bütün hallarda fiziki şəxs hesab edilir, təqsirin mahiyyəti dəyişmir, cəzanın sistemi və cəza təyin etmə qaydaları və s. olduğu kimi qalır (1, s. 613-614).

Avropa ölkələrində (o cümlədən Fransada) fransız hüququnda hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinin təsbit edilməsindən əvvəl debatların aparıldığı zaman nümunə qismində məhz ingilis hüququ diqqət mərkəzində olmuşdur. Bununla belə bir sıra ölkələr, o cümlədən Azərbaycan, yuxarıda qeyd edildiyi kimi məhz ikinci modelə üstünlük vermişdir. Bunun da səbəbi aydındır. Debatlarda ingilis hüququ nümunə qismində götürülsə də, hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinin təsbiti məsələsi bir sıra çətinlikləri üzə çıxarmışdır. Çətinlik, hər şeydən əvvəl, ondan ibarətdir ki, ingilis hüququnda hüquqi şəxs anlayışı son dərəcə mürəkkəbliyi ilə seçilir. Bundan əlavə, hüquqi hüquq subyektivinə malik olmayan birliklər (bu birliklərin bəziləri «kvazikorporasiyalar» adlandırılır) barəsində bəzən hüquqi şəxslərin hüquqi rejimindən əxz edilən normalar

tətbiq edilir. Digər bir çətinlik isə ingilis hüququnda cinayət məsuliyyətinin özünəməxsus sirlərinin olması ilə izah edilir. məlumdur ki, ingilis hüququnda əməlin cinayət hesab olunması üçün qanuni baza və ya məhkəmə bazasının olması ilə yanaşı konkret əməl və subyektiv cəhət mövcud olmalıdır. Üstəlik, cinayət məsuliyyəti fərdi xarakter daşıyır.

Beləliklə, R.Lejenin fikrincə, hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti ingilis hüququnda bir-birindən son dərəcə fərqli olan aşağıdakı iki perspektiv nəzərə alınmaqla işlənmişdir:

1) obyektiv məsuliyyət və digər şəxsin hərəkətləri nəticəsində vurulan zərərə görə məsuliyyət (bu hallar kazuistik səciyyə daşıyır);

2) fərdi cinayət məsuliyyəti (bu, daha geniş sferanı əhatə edir).

R.Leje yazır ki, məsuliyyətin bu perspektivinin tanınması «əməl» və «obyektiv cəhət» anlayışların xüsusi təfsirinin köməyi ilə baş verir (3, 419).

R.Lejenin mülahizəsinə görə, cinayət hüququ çərçivəsində, bu sözün əsl mənasında hüquqi şəxsin məsuliyyəti mövcud deyil. Belə mövqe alman cinayət məsuliyyəti konsepsiyası İkinci Dünya müharibəsindən sonra təşəkkül tapmışdır. Almaniyada Federal Konstitusiyaya məhkəməsi tərəfindən tanınan təqsirlilik prinsipi qanunla qadağan olunan hərəkət və ya hərəkətsizliyə görə fərdi məsuliyyət daşımayan şəxsə və cəza təyin olunmasını qadağan edir. Almaniyada bu prinsip cəza tədbirinin seçildiyi zaman da rəhbər tutulur (3, 425). Fikrimizcə, təqsirlilik prinsipinin bu üsulla başa düşülməsi ancaq fiziki şəxslərə şamil edilə bilər. Deməli alman cinayət qanunvericiliyinə görə, belə cinayət-hüquqi tədbir hüquqi şəxslərə aid edilmir. Azərbaycanın cinayət qanunvericiliyində isə cinayət-hüquqi tədbirlərin dairəsi başqa cür müəyyənləşdirilmişdir.

Belə ki, AR CM-nin 99-5-ci maddəsinə uyğun olaraq hüquqi şəxslərə tətbiq edilən cinayət hüquqi tədbirləri aşağıdakılardır:

99-5.1.1. cərimə;

99-5.1.2. xüsusi cərimə;

99-5.1.3. hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə;

99-5.1.4. hüquqi şəxsi ləğv etmə.

Qanunun bu normasının mətnindən göründüyü kimi, cinayət-hüquqi tədbirlər içərisində hüquqi şəxsin cəmiyyətdən təcrid edilməsi ilə bağlı sanksiya nəzərdə tutulmur. Lakin artıq qeyd etdiyimiz kimi, hüquqi şəxsin səlahiyyətli vəzifəli şəxsi cinayət məsuliyyətinin subyektinə ola bilər. məhz burada hüquqi şəxsin təqsirliliyi ilə cinayət məsuliyyəti arasında ziddiyyət meydana çıxır. Göstərilən tədbirlərdən aydın olur ki, qanunverici cinayət-hüquqi tədbirlərin daşıyıcıları qismində hüquqi şəxsin vəzifəli şəxsinə deyil, bilavasitə onun özünü nəzərdə tutur.

Haqqında söhbət gedən məsələ ilə əlaqədar F.Y.Səməndərov belə nəticəyə gəlir ki, «...törədilən cinayətin subyektinin ümumi, yaxud xüsusi subyekt olmasından asılı olmayaraq, hüquqi şəxsin cinayət məsuliyyətinin subyektinə olması üçün törədilən cinayətin subyektinə bütün hallarda xüsusiyyətdir. Başqa sözlə, hüquqi şəxslərin məsuliyyəti həmin hüquqi şəxslərin təsisçilərinin, rəhbərlərinin, işçilərinin, yəni hüquqi şəxslə hüquqi bağlılığı olan şəxslərin törətdikləri cinayətlərdən irəli gəlir. Hüquqi şəxslə hər hansı hüquqi bağlılığı olmayan şəxsin cinayət törətməsi hüquqi şəxsin məsuliyyətinə səbəb ola bilməz (1, 614-615). Belə mövqe ilə biz də razılaşırsınız və yalnız onu əlavə etmək istəyirik ki, cinayət məsuliyyətinin subyektinə qismində hüquqi şəxslə bağlılığı olan şəxslərin çıxış etməsilə bağlı cinayət-hüquqi tədbirlərdə müəyyən dəyişikliklər edilməli və xüsusən də sanksiyalar bir qədər də ciddiləşdirilməlidir.

Hazırda tədqiqatçılar belə bir mövqedən çıxış edirlər ki, dünyanın hüquq sistemlərinin bir-birinə yaxınlaşması meyli getdikcə güclənməkdədir və bu meyillər ümumi hüquqa (ingilis-sakson hüquq sistemində) daha çox üstünlük verilməsi istiqamətində nəzərə çarpır (4, 188). Həqiqətən də son dövrdə ümumi hüquqa yaxınlaşma daha da sürətlənmişdir. Fikrimizcə bu, ingilis sakson hüququnun digər hüquq sistemləri ilə müqayisədə nisbi demokratikliyi, xüsusən də hakimlərin tam müstəqilliyi və nəhayət, hüquqi müdafiənin əldə olması ilə əlaqədardır. İngilis-sakson hüquq sistemində hakimin daxili inamı elə bir həddə təzahür edir ki, presedent, bu sözün həqiqi mənasında hüququn əsas mənbələrindən biri olduğunu tam şəkildə təcəssüm etdirir. Hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti ilə bağlı isə mülahizələrimizi yekunlaşdıraraq qeyd etmək istərdik ki, bu istiqamətdə ölkə qanunvericiliyi müvafiq normaları ilə hələ özünün formalaşması dövrünü yaşayır. Bu, çətin formalaşma prosesidir və bu prosesdə cinayət qanunvericiliyinin bir çox normalarında dəyişikliklər edilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat:

1. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. dərslik. Bakı: Hüquq Yayım Evi, 2018
2. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. М.: «Международные отношения», 2009

3. Леже Р. Великие правовые системы современности. М.: «Волтерс Клувер», 2009
4. Марченко М.Н. Правовые системы современного мира. М.: «Зерцало», 2009

Criminal liability of legal entities

Summary

During the discussion that preceded the criminal liability of legal entities in French law, English law was taken into account as an instructive example. Nevertheless, with great difficulty we can comprehend the way in which this responsibility is interpreted. Difficulties arise primarily because the concept of a legal entity in the legal science of different countries of the world is very complex. This difficulty also exists in modern Azerbaijani criminal legislation, including legal science.

Уголовная ответственность юридических лиц

Резюме

Во время дискуссии, которые предшествовали закреплению уголовной ответственности юридических лиц во французском праве, английское право было принято во внимание в качестве поучительного примера. Тем не менее, мы с большим трудом можем постичь тот способ, через который трактуется эта ответственность. Трудности возникают прежде всего потому, что понятие юридического лица в правовом науке разных стран мира является очень сложным. Эта трудность существует и в современном Азербайджанском уголовном законодательстве, в том числе и в правовой науке.

Göndərilib: 10.02.2020

Qəbul edilib: 13.02.2020